

Олександр ТАРАНЕНКО

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України,
вул. Грушевського, 4, м. Київ, 01001, Україна
Електронна пошта: oataran99@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0269-8954>

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА І УКРАЇНСЬКА МОВА (попередні спостереження). I

У статті висвітлюються основні зміни, що відбуваються в українській мові внаслідок нинішньої російсько-української війни (з 2014 р., а особливо після 24 лютого 2022 р.). Ці зміни вже охопили як корпус (склад) української мови та різні аспекти його реалізації, так і її суспільний статус. У межах мовного корпусу найпомітніше це виявляється, звичайно, у сфері номінації. У номінативному інвентарі, по-перше, актуалізувалася, природно, лексика військової тематики; по-друге, актуалізувалися мовні образи, з одного боку, *України* (з увиразненням «державницьких» конотацій членів словотвірного гнізда), з іншого ж, — *Росії* як держави-агресора (з більшою частотністю та кількістю назв, пов'язаних з нею, і набуттям ними виразних конотацій негативного характеру); по-третє, відбулися істотні зміни в напрямі декомунізації (дерадянзації) і дерусифікації (як у культурно-історичному, так і в нормативно-мовному планах) різних тематичних розрядів онімії країни — з розширенням, відповідно, їх українізації. Спостерігається взагалі посилення тенденцій у напрямі дальшої дерусифікації української літературної мови. У стилістичній палітрі розширюється вживання, з одного боку, піднесеної (щодо «свого» і «своїх»), з другого ж, — зниженої (щодо держави-агресора) лексики і фразеології. У прагматичній дискурсивній площині цього періоду на теми історичної «долі» України вже можна констатувати остаточний перехід від образу українського народу як народу-жертви до культивування його героїзму. У ЗМІ практикують написання з малої літери власних назв, пов'язаних з нинішньою Росією (як вираження крайньої неповаги до об'єктів їх позначення). Мовними знаками новітнього російського імперіалізму зовсім несподівано стали літери **V** і **Z**. У ставленні до функціонування в сучасній Україні двох основних мов спілкування посилюються позиції української мови.

Ключові слова: російсько-українська війна, українська мова в 2014–2023 рр., російська мова в Україні, дерусифікація української мови, декомунізація української онімії, суспільний статус української мови.

Нинішня російсько-українська війна (з кінця лютого 2014 року — після початку збройної агресії Російської Федерації проти України, а особливо з 24 лютого 2022 року — після повномасштабного вторгнення військ РФ в Україну), яка є тепер головним змістом життя українського суспільства,

Цитування: Тараненко О. Російсько-українська війна і українська мова (попередні спостереження). I. Мовознавство. 2023. № 3. С. 3–29. <https://doi.org/10.33190/0027-2833-330-2023-3-001>

Citation: Taranenko O. (2023). Rosiisko-ukrainska viina i ukainska mova (poperedni sposterezhenia) [Russia-Ukraine war and the Ukrainian language (preliminary observations)]. I. Movoznavstvo, (3), 3–29. [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.33190/0027-2833-330-2023-3-001>

Стаття опублікована за ліцензією CC BY-SA 4.0 (<http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>)

стала досить потужним поштовхом до змін як у корпусі (складі) української мови та особливостях його реалізації (включно з графікою та орфографією), так і в її суспільному статусові.

І. Корпус української мови і аспекти його реалізації.

1. Номінація. У сфері номінації (у лексико-фразеологічному складі), яка найперше й найпомітніше реагує на зміни в суспільному житті, в цей час активізувалися процеси як появи або актуалізації в ужитку відповідних мовних одиниць, так і, з іншого боку, усунення того, чого суспільство вже намагається позбутися.

1.1. Номінативний інвентар війни. Досить помітним джерелом номінативної активності (у тому числі з поширенням одиниць спеціального слововжитку за його межі) стала в цей період, цілком природно, військова сфера. Це насамперед поширення з 2014 року номінацій найзагальнішого плану *агресія Росії проти України, російсько-українська війна, неоголошена війна РФ проти України, війна на Сході, гібридна війна* (тобто воєнні дії однієї держави проти іншої — без офіційного оголошення стану війни — у поєднанні зі стимулюванням сепаратистських рухів усередині іншої країни, з актами тероризму та диверсійної діяльності на її території, з інформаційною війною та пропагандою, кібервійною та ін.)¹, *окупація Криму, Донбасу*; на позначення РФ відповідно — *держава(країна)-агресор(окупант)*, а також *держава-терорист*. Таким чином, слово *війна*, яке вже стало звичним від початку 2000-х років після приходу до влади в РФ президента В. Путіна (насамперед у ЗМІ обох країн) у його метафоричному значенні для характеристики перманентних загострень міждержавних відносин між двома країнами (з ініціюванням їх завжди з російської сторони): *інформаційна, газова, торговельна, «сирна», «молочна», «м'ясна»* і т. ін. *війна*, тепер стало вживатися вже й у своєму прямому значенні у всій його страшній суті (однак офіційно війни — саме в такому формулюванні — не оголошували ні з боку РФ, ні з боку України, навіть з 24 лютого 2022 року, хоч Україна запровадила в цей день *воєнний стан*; 2014 року й пізніше РФ взагалі намагалася заперечувати свою пряму участь у бойових діях на Донбасі, а повномасштабне військове вторгнення в Україну з 24 лютого 2022 року вона лицемірно іменувала як «спеціальну воєнну операцію Вооруженных сил РФ по защите Донецкой и Луганской Народных Республик», переслідуючи навіть у кримінальному порядку журналістів, блогерів, політологів та ін. за самі вживання в цьому зв'язку слова *война*)². Офіційна Росія, яка вперто відмовлялася визнавати себе аж до 24 лютого 2022 року однією зі сторін цього збройного протистояння, застосовувала на його позначення назви «гражданская война (гражданский, внутренний конфликт) на Юго-Востоке Украины», а щодо своєї окупації Криму — «присоединение Крыма», «возвращение Крыма в

¹ У спеціальному слововжитку в деяких колах на позначення неоголошеної війни РФ проти України стали застосовувати також назву *проксі-війна* (англ. *proxy war*), тобто так звана «посередницька війна», — війна, в якій певні дві держави воюють не безпосередньо між собою, а використовуючи для цього якусь третю сторону, третю державу з надаванням їй вирішальної військової, технічної, фінансової допомоги (у даному разі це ніби війна РФ і США через «посередництво» України).

² Така назва на позначення агресії РФ проти України (станом до 24 лютого 2022 року), як «*українська криза*», що її можна було зустріти в зарубіжних політологів і мовознавців [див., наприклад: Сипко; Reuther], в Україні від 2014 року не вживалася.

Росію» (див., наприклад, огляд цього питання — із наведенням з боку Росії і України прямо протилежних оцінок названих подій у Криму та в окремих районах Донецької й Луганської областей: [Вайс : 342–346]). Відбувалася, таким чином, підміна понять — замість збройного втручання іншої держави із залученням нею місцевих сепаратистів наголошувалося на наявності збройного конфлікту між різними частинами населення, різними регіонами однієї держави. Номінації на зразок «*збройний конфлікт на Сході України*» використовували також і в самій Україні — на опозиційних до влади телеканалах, що їх пов'язували з відомим проросійським політиком, лідером партії «Об'єднана платформа — За життя» (ОПЗЖ) В. Медведчуком («NewsOne», «112», ZIK — до їх закриття в лютому 2021 року). Подібні номінації використовувала також Українська православна церква (Московський патріархат): її предстоятель митрополит Онуфрій неодноразово заявляв, що на Сході України йде «*громадянська війна*»; її священники закликали у своїх молебнях до припинення «*братовбивчої війни*», «*міжусобної вражди*» і т. ін. на Сході України (так, у Почаївській лаврі можна було побачити, наприклад, щит з написом: «<...> Господь о мире и прекращении междоусобной вражды», квітень 2020 року).

На позначення бойових дій Збройних сил та інших силових структур України на Донбасі спочатку було запроваджено назву *Антитерористична операція — АТО* (з квітня 2014 по квітень 2018 р.), потім — *Операція об'єднаних сил — ООС*.

У загальному мововжитку в цей час активізувалися давно вже відомі одиниці військового тематичного блоку *блокпост*, *фронт*, назви зброї, військової техніки та іншого спорядження, одягу: *танк*, *гранатомет*, *кулемет*, *міномет*, *гаубиця* та ін., з'явилися нові одиниці: *безпілотний літальний апарат — БПЛА* (також: *безпілотник*, *дрон*, *коптер*, *квадрокоптер*), розм. «*бандеромобіль*» — про різноманітні автомобілі військового призначення із саморобним, тобто не заводським серійним, бронюванням (у слововжитку української сторони — жартівливо, але з викликом: див. про актуалізацію «образу Бандери» в ці роки далі в п. 1.3; з російської сторони — пейоративно), *тепловізор*; *бронежилет*, *кевлар* (*кевларова каска*), *балаклава* «в'язана маска з прорізами для очей і рота, що її натягають на голову» (англ. *balaclava hat*, відоме ще від часів Кримської війни), *берці*, мн. (два останні слова поширилися ще під час «Євромайдану»), *пантерка* (тканина для камуфляжної форми); поширилися військові професіоналізми на зразок: *арта* «артилерія», *бат* «батальйон» (уже з 2022 року), *танчик* (ніби фамільярна назва танка), «*працює* (тобто стріляє) артилерія (арта) / танк / снайпер». Стали відомими далеко за межами військового середовища субстантизовані числівники «*двохсотий*» і «*трьохсотий*», перев. у мн., тобто вбитий і поранений, — сленгізми ще від радянсько-афганської війни (від умовної позначки під час транспортування загиблих з Афганістану в СРСР — як рос. «груз 200», а «трьохсотий» — уже, очевидно, за аналогією до цього).

Стали розростатися номінативні ряди на позначення членів військових формувань і учасників бойових дій з обох сторін. Якщо процес відторгнення Росією Кримського півострова (кінець лютого — березень 2014 року) розпочався настільки несподівано для України й закінчився настільки швидко, що мовна практика навіть не встигла скільки-небудь помітним чином відреагувати на це в наборі тих чи інших своїх номінацій на позначення протилеж-

них сторін конфлікту³, то воєнні дії проти України з боку РФ та її маріонеткових угруповань на Донбасі мають у мові свої маркери.

З розгортанням бойових дій на Донбасі в мововжитку з проукраїнського боку поширилися найменування — а) на позначення військовослужбовців Збройних сил України, Національної гвардії України, *добровольців з добробатів* (див. про поширення добровольчого руху в цей час нижче): *бійці, армійці, нацгвардійці* й просто *наші хлопці, українці; атошники* / пізніший відкоригований варіант *атовці* (від АТО); б) на позначення протилежної сторони: найбільш нейтральні найменування *противник, ворог, бойовики* («У Донецьку бойовики хочуть забирати нерухомість у людей, які виїхали, — так роблять в окупованому Луганську»: О. Василенко. — ГПУ, 20.07.2018, с. 6); з посиленням оцінних конотацій негативного плану і з підкресленням безпосередньої участі Росії в конфлікті: (*російські*) *терористи, окупанти* («За добу на Донбасі поранили двох *російських окупантів*». — Еспр., 06.05.2020: рухомий рядок новин), *російські найманці, російсько-окупаційні війська, російсько-терористичні війська* («Протягом доби *російсько-терористичні війська* тричі відкривали вогонь <...>»: офіційний представник Міністерства оборони, 11.05.2020) і просто *росіяни*: «27 листопада на фронті: *росіяни* 6 разів обстріляли *українців* з кулеметів і гранатометів» (Еспр., рухомий рядок новин, 28.11.2020). ЗМІ української державно-політичної орієнтації практикували також розмежовування щодо «своїх» і «чужих» в уживанні певних дієслів: «Війна на сході: 14 обстрілів, 1 боєць ООС загинув, 2 окупантів *знищено*» (УП, 13.04.2019), «*ліквідовано* двох бойовиків»; з 2022 року — також ірон. (від)мінусувати (*мінуснути*), «*утилізувати*»: «Прикордонники продовжують *мінусувати* окупантів» (УП, 15.06.2023), «Захисники “*відмінусували*” ще 470 загарбників, вертоліт і 4 танки ворога» (УП, 13.06.2023), «Було “*утилізовано*” ще 500 окупантів»; з уживанням на позначення масованих артилерійських, мінометних, ракетних обстрілів з боку ворога експресивних дієслів: «Бойовики постійно *гатять* по мирних населених пунктах», «Два російських танки *вгатили* прямо по позиціях наших військових» (1+1, «Телевізійна служба новин», 12.06.2015), «Бойовики *луплять* з усіх видів озброєння» (24 к., «Новини», 16.08.2015), «За добу бойовики *шмаляли* 136 разів» (Еспр., «Телеекспрес», 16.08.2015: рухомий рядок новин). Ведучі інформаційних програм на тих телеканалах, що належали В. Медведчукові, намагалися, проте, уникати при цьому особливо гострих найменувань представників ворожого табору — з уживанням нейтральніших назв *незаконні збройні формування, противник* («*Противник* бив із заборонених Мінськом мінометів». — NewsOne, 18.05.2020), *бойовики* («На Донбасі *бойовики* обстріляли *українські* позиції». — NewsOne, 10.06.2020; 14.01.2021), але з неживанням, наприклад, *агресор* чи *окупант* або «*знищено* двох бойовиків». З боку сепаратистів та офіційних кіл і офіційних ЗМІ у РФ на позначення

³ Крім хіба що номінативного словосполучення «*зелені чоловічки*», як журналісти охрестили військовослужбовців збройних сил РФ, які зайшли наприкінці лютого на територію українського Криму в камуфляжній уніформі і в балаклавах, але без розпізнавальних знаків: «Путін визнав: захоплення українського Криму було не експромтом “*зелених чоловічків*”, а ретельно спланованою у Кремлі спецоперацією» (А. Єрьомін. — ВЗ, 19.03.2015, с. 3). Цю назву потім стали застосовувати на позначення російських замаскованих військовослужбовців також в інших регіонах, наприклад: «Намагання Росії представити своїх *зелених чоловічків* в Білорусі як українських екстремістів — це дешевий і прогашний трюк» (Д. Кулеба, міністр закордонних справ України. — УП, 2.09.2020).

військових підрозділів Збройних сил та інших військових структур України на Донбасі використовувалася, зокрема, назва *карателі* (переважно, звичайно, російською мовою).

Сформувався також набір досить розгалужених номінативно-оцінних опозицій на позначення протидіючих сторін уже в межах ширших суспільних угруповань (не тільки учасників бойових дій) як наслідок не тільки прямої збройної агресії РФ проти України з кінця лютого 2014 року, а й активної російської інспірації сепаратистського руху в кількох східних і південних регіонах країни на початку того ж року (із закликами вже не просто рівнятися на нібито успішнішу Росію, але й приєднуватися до неї та з підігріванням ностальгії за втраченим СРСР) — з уживанням із проукраїнського боку: *сепаратисти*, «*ватники*», «*колоради*» та ін., з проросійського, — «*украї*», «*україни*», «*україністи*», «*хунта*» та ін. [див. також з цього питання, наприклад: Reuther; Kuße; Scharlaj].

З проукраїнського боку на позначення протилежної сторони конфлікту досить швидко актуалізувалося гніздо *сепаратист* / жін. *сепаратистка* (*сепаратизм*, *сепаратистський*; див. нижче також кілька експресивних дериватів), а на позначення учасників бойових дій — гніздо *терорист* / жін. *терористка* (*тероризм*, *терористичний* / *терористський*), а також різні експресивні найменування: *бандити* та ін. (див. нижче). Самі ж сепаратисти іменували себе як (*народне*) *ополчення* (*ополченці*), *повстанці* (ці назви звичайно використовували також в офіційних колах РФ та в підконтрольних їм ЗМІ). Значно ширшим був набір експресивної лексики з обох протилежних сторін (з антиукраїнського боку — переважно в межах російськомовних дискурсів — в окупованих районах України і в самій РФ).

Першою не просто експресивно-оцінною, а й образною і тому ще цікавішою у власне мовному плані реакцією на це з проукраїнського боку став розвиток словотвірного гнізда *ват-* з відверто глузливим конотативним забарвленням. Спочатку це було метонімічне переосмислення слова *ватник* з його вихідним значенням відповідного верхнього одягу⁴ — до значення особи, яка носить такий одяг і, більше того, віддана йому й не хоче його проміняти на щось краще й сучасніше: про людину з (пост)радянською ментальністю, просту й обмежену, традиційну в своїх культурних уподобаннях і політичних поглядах (це, зокрема, туга за втраченими радянськими цінностями, нелюбов до «Америки» й небажання йти «ні до якої Європи»; пор. аналогічне поняття «*совка*»)⁵, яка перебуває в полоні пропаганди російсько-

⁴ Словники звичайно подають це слово з тлумаченням на зразок «тепла стьобана ватна куртка», але при цьому не враховується характерна його «радянська» конотація, яка, власне, й стала підставою для зазначеного оцінного переосмислення, — це звичайно «типовий» одяг соціально найменш «престижних» і взагалі найнижчих верств населення — наприклад, вантажників, підсобників на будівництві тощо, але насамперед селян — «колгоспників» (в українських селах цей одяг звичайно іменують як «кухвайка») — та ув'язнених у радянських таборах / колоніях, пор., наприклад: «Крестьяне в великой единой форме советского трудового народа — ватниках серых, черных <...>» (Василий Гроссман. Добро вам! — Журнал «Знамя», Москва, 1988, № 11, с. 6), «Сбросив лагерный ватник, ты снова рванулась к нему» (Наум Коржавин. Поэма «Танька»).

⁵ Слово *ватник*, як відзначають спостерігачі, стало вживатися в такому значенні незадовго перед цим в інтернет-середовищі у самій РФ в колах, опозиційно настроєних щодо насаджуваного владою казенного патріотизму, і звідти вже було засвоєне також в Україні.

го офіційного телебачення (існує також корелят жін. р. *ватниця*). У тій напруженій політичній ситуації, що склалася на Донбасі на початку 2014 року, слово «*ватники*» стали застосовувати як щодо представників відповідних кіл у межах самої України, так і щодо прибульців з РФ, які приїхали їх «захищати». («Настя <...> відходила подалі, щоб не бачити тваринну радість *ватників*, які тішаться з кожного вбитого *укропа*». — Світлана Талан. Роман «Оголений нерв», 2015 рік). У корелятивний семантико-оцінний розвиток стали втягуватися й інші члени цього гнізда: «*вата*» — 1) відповідний психологічний комплекс, типові настрої зазначеної категорії населення і 2) збірн. до «*ватник*» («— Все, що розповідають про “*вату*”, про проросійські настрої на Донеччині, — брехня. Нехай припинять уже ділити нас на схід і захід». — УМ, 27.08.2015, с. 12), «*ватний*» («*ватний*» *електорат*, «у їхніх “*ватних*” мозках»), *ватність*: «пройти тест на “*ватність*”». Виник також синонім до «*ватник*» — *ватан* (очевидно, не без натяку на просторічно-жаргонний мовний код спілкування цих людей, пор. у російській мові словотвірну модель *братан*, *дружбан*, в особових іменах: *Колян*, *Толян* і под.) (див. також у п. 1.4 утворення *Ватостан* як ще однієї назви Російської Федерації).

Інший подібний приклад — виникнення метафори *колорад* (від *колорад* — скорочена розмовна форма від *колорадський жук* — це, як відомо, злісний ворог сільськогосподарських культур) на позначення людей з активнішою, порівняно з «ватниками», проросійською й, відповідно, сепаратистською позицією, які любили демонструвати символ новітнього російського імперіалізму, реактуалізований на початку 2000-х років офіційною Росією як знак її могутнього військово-імперського минулого і як дороговказ у майбутнє, — *георгіївську стрічку*, глузливо названу незадовго до цих подій *колорадською стрічкою*, або *колорадкою* (за подібністю забарвлення до колорадського жука): «Розлючені “*колоради*” стріляли в безпілотники із зеніток <...>» (ВЗ, 23.08.2016, с. 4).

На позначення осіб, що провадять активну сепаратистську проросійську діяльність (переважно про бойовиків), сформувалося також словотвірне гніздо з оцінкою зневажливості, похідне від *сепаратист*: *сепар* і значно рідше *сепарат* (усічені форми), з посиленням зневажливості *сепарок*, *сепарнія* (збірн.), підсил. презирл. *сепаратюга*, прикм. *сепарський* (*настрої*, *батальйон* та ін.).

З боку сепаратистів на позначення тієї частини громадян України (не обов'язково етнічних українців), які виступають проти руху на розкол країни, а особливо її «офіційних» представників (насамперед, зрозуміло, українських військових і добровольців на Донбасі), виникли такі глузливі назви, як *укри*, мн. (одн. *укр*)⁶ з прикметником *укрівський* (як українізоване відтворення рос. *уковский*), а потім (з каламбурним обіграванням, пор. рос. *укроп* як назва відповідної рослини) *укропи* (з прикметником *укропський*; *Укропія* — на позначення України): «На форумах “деєнерівців” та “елєнерівців” [від

⁶ Прізвисько *укри* на позначення українців було взято, очевидно, з міфологічних гіпотез про походження України та її народу й мови, що стали поширюватися в нас ще з кінця 80-х років з-під пера окремих патріотично настроєних, але без належної спеціальної підготовки авторів, — з виведенням українців від якогось прадавнього народу *укрів* / *укранів* / *уктріянів* [див. докладніше про це: Тараненко 2009 : 67], викликаючи, можливо, захоплення в одних колах, але ще більше, мабуть, підсміювання в інших колах і відверте глузування з боку недоброзичливців, опонентів української державності.

абревіатурних назв цих псевдореспублік ДНР і ЛНР. — О. Т.] <...> сиплють прокльонами на Путіна, бо “зрадив *ополчення*” і також “тупо злив міста, які тепер під *українами*, хоча в боях за них загинули найкращі хлопці Донбасу”» (УМ, 13.02.2015), «Тут напередодні виборів терористи залякували людей. <...> Мовляв, тих, хто з’явиться на ділянках, “*укропи*” наміряються заарештувати як сепаратистів та ув’язнити» (СВ, 28.10.2014). Досить поширеною в цьому дискурсі стала також зневажлива назва *правосеки* (рос.), тобто члени однієї з українських націоналістичних організацій — «Правий сектор», назва, що її вживають і з ширшим значенням — узагалі на позначення українських добровольців на Донбасі (в українських текстах її можуть відтворювати також як «*правосеки*»), наприклад: «*Укропи* та *правосеки* проти *ватників* і *сепарів*» (Укр. т., 02.10.2014).

Від вересня 2014 року набуло поширення переосмислене слово *кіборг* (англ. *Cyborg* — один з різновидів людиноподібного робота: скорочення від *cybernetic organism*; слово відоме на пострадянському просторі в основному з американських фільмів) — так сепаратисти не без подиву стали називати хоробрих українських захисників Донецького аеропорту (це слово стали вживати і з проукраїнського боку): «Інформація про те, що українські військові, яких у народі прозвали “*кіборгами*”, залишили Донецький аеропорт після понад 200 днів тяжкої оборони, спричинила “вибух” в Інтернеті» (Д, 23.01.2015); «Маленький український гарнізон Аеропорту денно й нічно відбиває атаки супротивника, який у багато разів переважає живою силою й технікою. Але тут, у цьому зруйнованому дощенту Аеропорту, підступні й жорстокі вороги зіштовхнулися з чимось неочікуваним і неймовірним. Із *кіборгами*. Так захисників Аеропорту назвали самі вороги за їхню нелюдську живучість і впертість приречених. <...> Кіборги, своєю чергою, ворогів прозвали *орками*» [див. про це слово нижче. — О. Т.] (Сергій Лойко. Аеропорт. Головна книга про війну, якої не мало бути, і про героїв, які хотіли жити, але вмирали : роман / пер. з російської Ольги Гончар. Київ, 2016, с. 12).

З обох протилежних сторін взаємно застосовували характеристики *фашисти*, зневажл. *фашики*, але значно активніше це робилося з боку офіційної російської пропаганди і проросійських сепаратистів, які при цьому подавали себе як «антифашистів»: *фашистська*, або *київська*, *хунта* (про українську владу після падіння режиму В. Януковича), *укрофашисти*, з утворенням прикметника *хунтівський* (як українізоване відтворення рос. *хунтовский*): *влада*, *війська*, *валюта* та ін. З проукраїнського боку стали також уживати гніздо *рашисти*, *рашизм*, *рашистський* (див. про це гніздо нижче). З проросійського боку для позначення протилежної сторони звичайною була також характеристика *нацисти* (під надуманим приводом «насильницької українізації» населення, зокрема, Донбасу й узагалі дискримінації російськомовного населення в Україні). З проукраїнського боку на позначення протилежної сторони вживали також зневажливі назви *новороси* (див. про спроби відновлення історизму *Новоросія* нижче), *орки* (одн. *орк*) — з 2014 року про бойовиків так званих ДНР і ЛНР, а з кінця лютого 2022 року значно частіше також про російських окупантів в Україні (від англ. *Orcs* — вигадані страшні звіроподібні агресивні й розумово обмежені істоти з фольклору народів Західної Європи і творів у жанрі фентезі, зокрема творів Дж. Толкіна): «Упродовж доби 21 травня на Донбасі зазнали поранень четверо представників *російсько-окупаційних військ*. Про це у своєму Twitter повідомив офіцер Збройних сил України

NN. “Протягом доби втрати *орків* склали: “300” [«трюхсотих», тобто пораниених. — *О. Т.*] — 4 особи <...>”, — написав він» (Тиждень.ua, 22.05.2020).

В умовах іноземної агресії з 2014 року й реальної загрози втрати державної незалежності наочно заявила про себе активізація громадянської активності українського суспільства (новоутворена влада напочатку демонструвала нерішучість, офіційні чинники не хотіли брати на себе конкретної відповідальності за організацію опору інтервенції та сепаратизму), коли реально вже сформовані осередки громадянського суспільства стали сприяти кадровому, матеріальному та ідеологічному забезпеченню армії та організовувати збройну відсіч навислій небезпеці, — розгорнулися *добровольчий* (з формуванням *добровольчих батальйонів* — *добробатів*) і *волонтерський руху* (пор. у СУМ-11: *волонтер*, заст. — військовий доброволець, але тепер в Україні це окремі поняття). Рух *волонтерства* (*волонтерський рух*) став розвиватися в Україні ще наприкінці 90-х років — для надавання безоплатної допомоги (гуманітарної, медичної, екологічної та ін.) хворим, літнім людям, безпритульним, біженцям, для прибирання території тощо, але в центр суспільної уваги він перемістився в 2014–2015 роках — з активізацією його діяльності для забезпечення українських військових підрозділів під час воєнних дій на Донбасі зброєю, військовим спорядженням, медикаментами, продовольством (з новим витком російської інтервенції 2022 року така діяльність волонтерського руху була продовжена). З’явилося дієслово *волонтерити*, і можна вже зустріти навіть дієслово *доброволити*.

У межах ономастичної лексики у зв’язку з цими подіями стали поширюватися: а) назви українських добровольчих батальйонів, які брали активну участь у 2014–2015 роках у бойових діях на Донбасі: «Азов», «Айдар», «Донбас», «Дніпро-1» та ін.; б) позивні бійців — учасників цих бойових дій: «Берега», «Вепр» та ін. [див., наприклад: Белей]; в) псевдохороніми — з проросійського боку (переважно, звичайно, російською мовою): на позначення України — презирл. *Укропія* (пор. давно вже вживане зневажл. *Хохляндія*), *Бандерлогія*; *Новоросія* (гальванізація цього історизму в офіційному дискурсі РФ: під цією назвою офіційна Росія хотіла б бачити таку автономію в межах федералізованої України або вже і як окреме державне утворення з подальшим приєднанням його до себе): «Більшість шахтарів уже зрозуміли, що дуже схилили, виступаючи за “руський мір” та маячливу *Новоросію*» (УМ, 03.09.2019, с. 2); так звані *Донецька Народна Республіка* (ДНР) і *Луганська Народна Республіка* (ЛНР) — з глузливими обіграваннями цих назв у проукраїнському середовищі: *Лугандонія*, *Лугандон* та ін.; г) відонімні деривати — похідні від назв виробничих марок зброї: *вогонь* з «градів», «смерчів», «ураганів» (реактивні системи залпового вогню), «джавелін» (переносний протитанковий ракетний комплекс; англ. «Javelin»), «байрактар» (ударний дрон турецького виробництва; тур. «Bayraktar»): *атака* «байрактарів».

Відкритий широкомасштабний збройний напад РФ за підтримки Білорусі на Україну, що розпочався вранці 24 лютого 2022 року, з українського боку стали іменувати як *російсько-українська війна* (відбулася значна активізація цієї назви, яка вживається ще від 2014 року), *велика війна* (на відміну від «меншої» війни 2014–2021 рр.) з різними синонімічними назвами емоційно-публіцистичного характеру: *визвольна війна українського народу* (Д. Шмигаль, прем’єр-міністр України — див.: УП, 31.03.2022), *національно-визвольна війна* (наприклад, О. Жданов, військовий експерт, 01.04.2022), *вітчизняна війна українського народу* («це *вітчизняна війна*, це народна

війна, це війна за нашу незалежність», «У цій війні, без будь-яких перебільшень, *вітчизняній війні* проти Росії <...>»: Президент України В. Зеленський у відеозверненнях до українського народу — див.: УП, 12.03.2022, 31.03.2022); *повномасштабна (широкомасштабна) [військова] агресія РФ проти України*. В офіційному дискурсі, у дипломатичному спілкуванні звичайно вживається назва *повномасштабне вторгнення РФ в Україну* (у розмовному слововжитку поширилася також скорочена назва *повномасштабка*: «— Коли почалася *повномасштабка*, я відразу ж пішов до військкомату»).

На позначення сторін воєнного протистояння з українського боку поширилися найменування — а) на позначення військовослужбовців ЗСУ (Міністерство оборони), Національної гвардії України (Міністерство внутрішніх справ), військових формувань Державної прикордонної служби України, *Сил територіальної оборони* (новоутворене гніздо: *тероборона*, *ТрО*, *тероборонівці*, мн., одн. *тероборонівець* / жін. *тероборонівка*, *тероборонівський*): крім нейтральних назв *ЗСУ* (ця абревіатура, природно, значно активізувалася в ужитку — з вимовою [зе-се-ý], рідше [зе-ес-ý]; у масовому вжитку так називають не тільки власне Збройні сили України, а й інші названі вище військові формування), *українські війська*; це також займенник *наш*: *наші війська*, *наші військові*, *наші хлопці*, *наша авіація* (*артилерія*, *ППО* та ін.), *наші «смерчі»*; як субстантиват у мн.: «Коли *наші* вже будуть завдавати ударів по рашистських кораблях у Чорному морі?!» (з коментарів приватних осіб у YouTube, 30.03.2022); *азовці* — військовослужбовці полку «Азов», а також захисники укріплень на території заводу «Азовсталь» у Маріуполі навесні 2022 року; б) на позначення протилежної сторони (це переважно емоційно загострені назви): *російські окупанти* (*загарбники*), *окупаційна армія РФ в Україні*, просто *росіяни* ⁷; деривати від *Москва* — *москалі*, *московити* та ін. (див. докладніше п. 1.4); *рашисти* (див. про це гніздо нижче), *орки*, одн. *орк* (див. про це слово вище), прикметник *орківський*, *оркостанці* (від новоутвореного *Оркостан* у значенні Росії): «Вночі була повітряна тривога в Шостці. Пів ночі російські *орки* *гатили* з артилерії по Сумському району. <...> З 8 ранку знову по Сумському району *працює* ворожа *арта*» (УП, 15.03.2022), «Голова Луганської ОДА Сергій Гайдай: *Орки* знищують усе. Забрати людей навіть неможливо, бо бомблять направо й наліво» (УП, 10.04.2022), *мордорці* (від *Мордор* у значенні Росії: див. п. 1.4), *російська* (*московська*, *московитська*) *орда*, *ординці*, *ординська навала*, зневажл. *бомжармія*, з підкресленням особливої жорстокості окупантів: *нелюди*, *кати*, *убивці* і под. З обох протилежних сторін на адресу одна одної активізувалися характеристики *фашисти* (з російського боку також уже досить уживане там *уक्रофашисти*, згодом і з українського боку: *русофашисти*), зневажл. *фашики*, *нацисти* (з російського боку також *украинские националисты*, *укронацисты* — традиційне голослівне звинувачення України в період президентства В. Путіна, яке було використане, зокрема, і як один з приводів розпочати широкомасш-

⁷ У цьому зв'язку можна відзначити також досить характерне явище в російському мовленні громадян України після вторгнення російських військ з 24 лютого 2022 року — уживання етноніма *русский* як назви (нейтральної) російських військовослужбовців в Україні, хоча, звичайно, й серед цих російськомовних українців можуть бути також етнічні росіяни: «*Русский*, выходи, сдавайся!» (місцеві жителі беруть у полон збитого льотчика, який думав заховатися); «О расположении *русских* в городе мы сообщали *нашим*» (місцеві жителі: приклади з теле- і радіорепортажів).

табну агресію проти неї 2022 року — ніби як «денацифікацію України»; з українського боку такі характеристики вживаються вже зі спиранням на конкретні факти злочинів, звірств російських окупантів проти мирного населення України): «Фашизм не пройде!» (написи на плакатах, скандування під час публічних акцій, телевізійні заставки та ін.); *російсько-фашистський (режим, агресія, війська, загарбники, символіка та ін.)*; пор. широко вживане в радянський час — у період Другої світової війни й пізніше — означення *німецько-фашистський: загарбники та ін.)*; *російські (московські) нацисти*; «Вони знають, що вони нацисти. <...> Вони не можуть виправдати те, як вони ставляться до знищення нашої нації і всього, що нам близьке» (з інтерв'ю Президента України В. Зеленського — див.: УП, 07.04.2022); Верховна Рада 14 квітня 2022 року офіційно визнала сучасний політичний режим РФ як *нацистський*, а саму РФ як *державу-терориста*.

У значенні сучасної великодержавницької, експансіоністської, імперсько-мілітаристської ідеології та політики РФ, спрямованих на підкорення сусідніх народів (з невизнанням, зокрема, права українського народу на етнічну самоідентифікацію та політичне самовизначення), а в перспективі — на світову гегемонію (з переконаністю у вищості власного народу та його месіанській ролі у світовому просторі, у вищості російського православ'я, з тоталітарним культом вождя й культом насильства, військової сили, з дуже жорстокими методами реалізації такої політики), активізувалося вживання словотвірного гнізда *рашизм* — від *Рашиа* + *фашизм* (це слово активізувалося ще у зв'язку зі збройною агресією РФ проти Грузії 2008 року, але особливо — після її широкомасштабної агресії проти України з 24 лютого 2022 року), *рашист* (також зневажл. *рашик*) / жін. *рашистка*, *рашистський*. Наприклад: «*Рашизм* треба прирівняти до фашизму, комунізму. І заборонити цю людиноненависницьку ідеологію» (О. Мусієнко, керівник Центру військово-правових досліджень. — ВЗ, 07.04.2022), «В Одесі СБУ нейтралізувало потужне злочинне угруповання, яке пішло на співпрацю з ворогом і хотіло приєднатися до окупаційної влади, якщо “*рашисти*” захоплять місто» (УП, 14.04.2022), «Смерть *рашистським окупантам!*» (вигуки, заклики), *рашистська символіка* (георгіївська стрічка, латинські літери **V** і **Z**: див. п. 5). Це поняття часто кваліфікують також як *новітній російський фашизм (нацизм)*, який, однак, намагається позиціонувати себе як антифашизм, оскільки Росія вже привласнила собі роль основного переможця у Другій світовій війні, а також як *російський православний фашизм*. Верховна Рада України 2 травня 2023 року прийняла таку постанову у формі заяви: «Заява Верховної Ради України “Про визначення існуючого в Російській Федерації політичного режиму як *рашизму* та засудження його ідеологічних засад і суспільних практик як тоталітарних та людоненависницьких”», що має допомогти сформувати єдиний підхід міжнародних інституцій до визначення нинішньої російської політики. Це поняття вже має підстави віднині ввійти не тільки до історії, а й до політології, соціології.

З поширенням від 2022 року в збройних силах РФ, у російському суспільстві латинської літери **Z** ніби як символу російського патріотизму та ідеології російського великодержавництва (див. п. 5) на позначення носіїв такої свідомості стала вживатися розмовна назва *зетник* з несхвальною конотацією (як синонім до *рашист*, «*колорад*»).

У загальному мовному вжитку ще ширше стала функціонувати лексика військової сфери, зокрема: *фронт* (в Україні: *південний фронт*, *східний*

фронт — це неофіційні назви), *передова* (на *передовій*), *Ставка Верховного Головнокомандувача ЗСУ*, *ДРГ* — диверсійно-розвідувальна група, *БТГ* — батальйонно-тактична група; українські *партизани* (у тилу ворога); назви різноманітних видів зброї: *шахед*, або розм. «*мопед*», — про іранські ударні безпілотники «Шахед» (англ. «Shahed»), використовувані Росією в Україні (на основі їхнього характерного гудіння в польоті, що нагадує гудіння мопедів), «*хаймерс*»: *вогонь «хаймерсів»* (англ. «HIMARS» — реактивна артилерійська система), «*бандерівське / бандерівський смузі*», або «*бандера-смুзі*»: «Надійна зброя протистояння українців від часів Революції Гідності — “коктейлі Молотова”, які ще отримали назву “Бандерівське смузі”» (Укрінформ. ua, 28.02.2022); *пиксель* (військова камуфляжна форма); «*консерва*» — про законсервованих російських агентів на території України: «путінська (московська) “консерва”», «Російські “консерви” в Україні: хто такий агент Казбек?» (із ЗМІ); *повітряна тривога*, *завивання сирени* («В усіх областях України знову вила сирена»). З військового сленгу поширилася словотвірна модель: «*задвохсотити*», «*затрьохсотити*» кого-небудь, тобто зробити «*двохсотим*» (убитим), «*трьохсотим*» (пораним), *затрофеїти* (танк, безпілотник та ін.), «*закобзонити*» кого-небудь (див. про це нижче).

З’являються також інші різноманітні експресивні найменування на позначення різних понять періоду цієї війни:

— гніздо *приліт* (зрозуміле вже й без уточнень) — про приземлення з вибухом у певному місці ворожої ракети, снаряда, міни: «Полтава: у місті прогрімилі вибухи, “*прильоти*” не зафіксували» (УП, 27.04.2022), «— І в цей час я побачила у вікні заграву і почула потужний вибух. Згодом дізналася, що це “*прилетіло*” [у безособовому вживанні. — О. Т.] в будинок батьків моєї подруги» (Е, 20.04.2022), «Львівщина отримала від *рашистів* “великодні *прильоти*” [заголовок]. <...> На Обливаний понеділок дві ракети *прилетіли* із південно-східного напрямку» (ВЗ, 28.04.2022, с. 7);

— «*бавовна*» — іронічно в проукраїнських колах про вибухи на військових об’єктах у тилу російської армії (як вважають, унаслідок ракетних та артилерійських обстрілів з боку української сторони, хоча ні командування ЗСУ, ні російська сторона спочатку офіційно здебільшого не підтверджували цього), що їх у російській офіційній інформації евфемістично — для пом’якшення негативного враження в населення від цих фактів — стали іменувати як «*хлопок*», тобто звук від вибуху, ніби невідомо якого походження («В Белгородской области в течение ночи было зафиксировано три хлопка»); звідси каламбурне обігравання цього слова на *хлопок*, на основі чого виник нібито український «переклад»: «пролунала “*бавовна*”», «У місті протягом доби було три “*бавовни*”»; «Мер Мелітополя NN повідомляє, що, окрім Криму, вибухи у вівторок лунали і в окупованій Кирилівці Мелітопольського району: “<...> *Бавовна* для *орків* на узбережжі Азовського моря <...> Зафіксовано принаймні два вибухи і шквал густого диму вже протягом двох годин”» (УП, 10.08.22), «В російському Єйську <...> раптом теж “*бавовна*” зранку. Палає нафтосховище. Мабуть, теж хтось невдало кинув недопалок» (радник міського голови Маріуполя NN: УП, 10.08.2022), «У Сватовому була “*бавовна*” в будівлі готелю, де проживали окупанти» (УП, 18.09.2022);

— «*концерт Кобзона*» — іронічно-злорадно про фізичне знищення російських окупантів: «купити квиток на “*концерт Кобзона*”», «відправити / відправитися (піти, поїхати) на “*концерт Кобзона*”», «За попередніми підрахунками, знищена значна кількість військової техніки. Понад 100 російських

солдат, які в цю ніч знаходилися в тимчасових казармах, отримали квитки на концерт Кобзона» (міський голова Мелітополя NN: УП, 08.08.2022), звідси «закобзонити», «відкобзонити» кого-небудь («Захисники України “відкобзонили” до 110 окупантів». — УНІАН, 17.05.2022) (від прізвища відомого радянського й російського естрадного співака Й. Кобзона, уродження Донбасу, який активно підтримував з 2014 року вторгнення Росії в Крим та на Донбас і неодноразово виступав з концертами в окупованих районах; вислів виник ще 2018 року — після загибелі глави так званої ДНР О. Захарченка, яка стала якраз через день після смерті Кобзона, але 2022 року таке вживання значно розширилося);

– *послати / іти (піти) за російським кораблем* — знищити кого- або що-небудь з російських окупаційних військ / зазнати поразки, загинути від ударів українських військ (з одного боку, на основі знаменитої відповіді українських захисників острова Зміїний у Чорному морі на вимогу російського корабля здаватися: «Русский военный корабль, иди на х...й!»: див. п. 3.2, а з другого, — як натяк на потоплення силами української армії російського корабля «Москва» влітку 2022 року);

– ірон. «*приземлити*», тобто збити (літак, вертоліт, дрон, ракету російських військ): «Повітряні сили “приземлили” російський Су-25, 4 “Калібри”, 6 дронів і Х-ракету» (УП, 18.10.2022);

– «*аквафреш*» — нешаноблива метафорична назва державного прапора РФ на основі подібності його кольорів до кольорової гами на упакуванні зубної пасти марки «Aquafresh» (метафора виникла ще до цих подій, але тепер ще більше поширилася);

– «*могилізація*» (мобілізація + могила) — про «часткову мобілізацію», проведену восени 2022 року в РФ, коли на війну в Україну стали посилати не підготованих належним чином до ведення бойових дій російських солдатів: «Оголошена “могилізація” призведе до зміни нинішнього режиму в РФ» (міністр оборони України О. Резніков: Укрінформ.ua, 06.10.2022).

Відновилося в ужитку (після подій ще Української революції 1917–1921 рр.) напівсерйозне вживання слова *паляниця* як одного із засобів розпізнавання росіян (з Росії), яким важко дається його вимова (слово-шиблет): «Скажи “паляниця”!», звідси жарт. *пароль «паляниця»* (без спеціального опитування важко, звичайно, сказати, як це застосовується на практиці і чи взагалі застосовується).

Назву *батальйон* стали застосовувати також іронічно на позначення представників заможних верств населення, які ухиляються від захисту країни перебуваючи в престижних місцях відпочинку за кордоном: *батальйон «Монако»* («Батальйон “Монако”. УП знайшла елітних біженців на Лазурному узбережжі [заголовок]. З початку повномасштабного вторгнення “Українська правда” неодноразово отримувала сигнали про те, що у Монако, Монте-Карло та Ніцці сконцентрувалося непристойно багато українських VIP-біженців». — М. Ткач. — УП, 17.08.2022), *батальйон «Відень»* та ін.

Постійно розширювалася лексика, пов’язана з діями російських військ і представників влади РФ, з окупаційним режимом на тимчасово окупованих територіях (виникла аббревіатура *TOT*) України: *фільтраційний табір, катівня* (про приміщення, де російські військовослужбовці та співробітники ФСБ ведуть допити українських громадян), зворот *на підвал / на підва-*

лі⁸, *братська могила*; запозичення з німецької мови ще часів Другої світової війни *гауляйтер*, *аусвайс* — як презирливі найменування призначених окупаційним режимом нібито глав місцевої влади в окупованих районах з громадян України та документів (паспортів та ін.), що їх видають місцевому населенню окупанти. Поширилося гніздо *мародер* з дієслівними похідними (у словниках української мови досі було зафіксовано тільки *мародерствува-ти*) — *мародерити* (пор., наприклад, у російській мові *мародерить*: Даль; у пізніших словниках його не фіксують): «Путін дозволив своїм солдатам *мародерити* в Україні», «Окупанти продовжують *мародерити* в Херсоні» (заголовки новин в інтернеті), з розвитком також транзитивного вживання дієслова: *мародерити* (*домашнє майно, побутову техніку, зерно* та ін.), яке увиразнюється в префіксальному дериваті док. в. *змародерити* (що-небудь); уживаються також *намародерити* («*намародерене майно*»; є також у словнику В. Даля) і *помародерити*.

Розширило частотність уживання гніздо *колабораціонізм* (*колаборантство, колаборація, колаборант / колаборантка* та ін.) на позначення випадків співпраці громадян України в тимчасово окупованих районах з окупаційним режимом; на цій основі з'явився також зневажливий каламбур *колобок*: «Вожді *колобків*. Походження назви зрозуміти просто, скорочення від “колаборант”. <...> Що це за люди й чому вони підписалися на зраду?» (Артем Петрик. Сни про Херсон. Харків, 2023, с. 95). Стали вживатися також несхв. *ждуни*, мн. (одн. *ждун / жін. ждунка*), *почекуни* (*почекун / почекунка*) — про тих, хто в Україні (переважно на тих територіях, що можуть бути невдовзі окуповані військами РФ) очікує на прихід російських військ і своє «визволення» від України: «*Почекунка* Путіна: фанатку “руського миру” судити-муть за стрім у TikTok» (УП, 03.05.2023).

Як загальне позначення нинішньої агресивної політики РФ щодо України, спрямованої як на фізичне знищення її населення, руйнування її економіки, масові депортації мирного населення, переміщення українських дітей до РФ, так і на заперечення самого факту існування українського народу, набуло поширення визначення *геноцид українського народу* (так було зазначено у відповідній постанові Верховної Ради України у квітні 2022 року, так це вже відзначено у постановах парламентів Естонії, Латвії, Литви, Канади, Польщі, Чехії, Ірландії, у публічних заявах лідерів ряду інших держав).

На позначення великої кількості громадян України, що з 2014 року змушені були змінити місце свого проживання внаслідок російської окупації Криму та незаконного відторгнення окремих районів Донецької й Луганської областей, а з кінця лютого 2022 року внаслідок розгортання воєнних дій уже на значно більшій території країни поширилися назви *біженці, вимушені переселенці* (до цього останній раз ця назва вживалася щодо переселенців з Чорнобильської зони 1986 року), офіц. *переміщені особи* (щодо переселенців у межах самої України — *внутрішньо переміщені особи*). Як

⁸ З мововжитку районів Донбасу, зайнятих РФ з 2014 року, а з 2022 року також з інших тимчасово окупованих територій України стали поширюватися моторошні звороти «забрати (посадити, кинути) *на підвал* кого-небудь» — затримавши, помістити в підвальні приміщення-катівні («— А куди його забрали? Куди взагалі окупанти забирали людей? — *На підвал*, у колишнє приміщення поліції»: із інтерв'ю з міським головою Нової Каховки. — УП, 25.07.2022), «сидіти *на підвалі*» (просторічний за середовищем свого функціонування, цей зворот набув тепер виразно криміналізованого забарвлення).

один з наслідків широкомасштабної агресії РФ проти України 2022 року в Європі виникла найбільша з часів Другої світової війни *міграційна криза*.

У березні 2022 року було прийнято закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо заборони виготовлення та поширення інформаційної продукції, спрямованої на пропагування дій держави-агресора», у якому, зокрема, накладено юридичну заборону на подавання збройної агресії РФ проти України як «внутрішнього (громадянського) конфлікту», «громадянської війни», заборону на вживання щодо представників збройних формувань РФ та інших незаконних збройних формувань на території України назв «повстанці», «ополченці» (в Донбасі), а також «ввічливі військові люди» (саме так: рос. «вежливые люди» — російські пропагандисти стали називати навесні 2014 року військовослужбовців російської армії, які з'явилися в українському Криму без розпізнавальних знаків і поводитися при цьому нібито дуже стримано, коректно).

Розв'язана Росією війна проти України вже ввійшла до набору визначальних віх у періодизації новітньої історії країни: «вирази *до війни і після війни*, які до 2014 року мали значення “до Великої Вітчизняної війни”, а нині змінюють референцію — *до війни* тепер позначає життя до російської агресії, а *після війни* відсилає до майбутнього» [Яворська : 22]. Ще частіше стали вживати звороти *до війни, у довоєнний час* і под. після широкомасштабного вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 року: «Українські *довоєнні* дані про летальність штаму “Омікрон” уже доволі надійні <...>» (з висновків НАН України про розвиток епідемії COVID-19 в Україні під час *війни* — див.: УП, 17.03.2022); «Економіка України працює приблизно на 50% від *довоєнного* рівня» (із інтерв'ю з головою Національного банку України К. Шевченком — див.: УП, 08.04.2022).

1.2. Мовний образ України (як держави). У ці роки ще більшою мірою активізувалося достатньо помітне ще від початку періоду державної незалежності вживання (з розширенням лексичної сполучуваності) словотвірного гнізда *Україна* (у значенні держави), *український, українці (українець / українка)* — з «державницькими» конотаціями, з дедалі ширшим усвідомлюванням громадянами країни своєї належності до української політичної нації.

Так, досить частотними в ужитку стали вигуківі кліше зі словом *Україна*: вигук «*Слава Україні!*» з політичного (у середовищі тих кіл, що позиціонують себе як українські націоналісти) не тільки розширив сферу свого функціонування, а й переріс у цілком офіційний, ставши в тому числі формою вітання в ЗСУ та інших силових структурах; набув поширення вигук «*Все буде Україна!*», особливо після початку повномасштабного вторгнення військ РФ в Україну 24 лютого 2022 року, наприклад: «Вперед до нашої перемоги над ворогом! Бережіть свої життя! *Все буде Україна!*» (зі звернення Сил територіальної оборони України до жителів міст країни — див.: УП, 27.02.2022), «Ми — солдати, ми воюємо. *Все буде Україна!* Ми обов'язково переможемо» (Із інтерв'ю з командиром полку «Азов» Денисом Прокопенком, який тримав оборону в Маріуполі. — УП, 8.05.2022). Цей вигук, як і вигук «*Слава Україні!*», постійно лунав на українських теле- і радіоканалах, в інтернеті, як завершальний акорд промови — у різних публічних виступах; напис «*Все буде Україна!*» фігурував як одна із заставок на телеканалах (наприклад, на т/к «Еспресо») у перші місяці широкомасштабної російсько-української війни. Набула популярності вигукова фраза (взята з репертуару

одного українського рок-гурту) «Доброго вечора, ми з України!», яка стала вживатися як нагадування ворогам про себе та про свою проукраїнську позицію і як поширене неофіційне патріотичне вітання (журналістів в ефірі, у виступах державних посадовців, військових); «Укрпошта» в липні 2022 року ввела в обіг марку з таким написом, на якій зображено український трактор, що тягне підбитий трофейний російський танк.

У слів *українці* (*українець*, *українка*) поряд зі звичайним значенням відповідної етнічної належності тепер дедалі виразніше виступає також значення державної належності, громадянства сучасної України. В очевидному зв'язку з активізацією процесу консолідації української політичної нації після початку збройної агресії РФ уживання цих слів з «державним» значенням стало розширюватися — у контекстах як публіцистичного звучання, наприклад: «Що буде далі? Це питання задає собі напередодні виборів чи не кожен *українець*» (з політичної телереклами В. Гройсмана до виборів у Верховну Раду, 21 липня 2019 року), зокрема у зверненнях до населення України її керівництва: «Дорогі *українці*!» (Президент України П. Порошенко, 8 травня 2015 року), «Дорогі *українці*! Завтра ми з вами відзначатимемо День захисника України» (Президент України В. Зеленський — див.: УП, 13.10.2019), «Ранок важкий. Маємо справу з терористами. Десятки ракет, іранські “Шахіди”. У них дві мішені. Енергооб’єкти — по всій країні. <...> Друга мішень — люди. Спеціально обрали такий час і такі цілі, щоб завдати якнайбільше шкоди. Але ми — *українці*. Допомагаємо одне одному. Віримо в себе. Відновлюємо все зруйноване. <...> Ворог хоче, щоб ми злякалися, щоб люди побігли. Але бігти ми можемо тільки вперед — і демонструємо це на полі бою» (з відеозвернення В. Зеленського після чергового масованого ракетного удару з боку РФ по Україні: УП, 10.10.2022), так і цілком нейтральних (там, де до цього цілком адекватно могли б виступати одиниці на зразок *громадяни*, *жителі* чи *населення України* або навіть просто *люди*), наприклад: «У платіжки *українців* додадуть ще одну комунальну послугу» (УП, 07.04.2020), «*Українців* закликають “перевзувати” авто в зимові шини» (Еспр., 29.10.2019: рухомий рядок новин), «На *українців* чекає похолодання» (УП, 17.08.2021: прогноз погоди). Міністр охорони здоров’я М. Степанов, регулярно виступаючи в 2020–2021 рр. на телебаченні з інформацією про перебіг у країні епідемії COVID-19, розпочинав свої виступи звичайно таким зверненням: «Доброго ранку, шановні *українці*!». Рядок з Державного гімну України «<...> Ще нам, браття молодії, / Усміхнеться доля» (текст офіційно затверджено 2003 року) тепер часто виконують, у тому числі й на загальнонаціональних теле- і радіоканалах, під час проведення офіційних заходів, як «Ще нам, браття-*українці*, / Усміхнеться доля».

Так само це спостерігається в активізації вживання в їхньому новому «державному» значенні з конотаціями самоствердження, гордості, з позитивно-оптимістичним звучанням прикметника *український*, прислівника *по-українському*: «Нарешті ви повернулися додому. Не зламані, ви зберегли бойовий дух, не зрадили, продемонструвавши найкращі якості *українського воїна*» (Президент П. Порошенко на зустрічі з визволеними з полону бійцями АТО: 5 к., «Час новин», 28.12.2014), «Ви показали, що таке *український бойовий дух*» (командир полку «Азов» Андрій Білецький — до соратників після їхніх успішних бойових дій: сюжет на т/к «Еспресо», 10.05.2023), «Велике *українське дякую!*» (прем’єр-міністр А. Яценюк перед українськими військовими в Донецькій області 7 травня 2014 року), «Техніка КрАЗ уві-

брала в себе силу *українського духу* <...>» (з реклами Кременчуцького автомобільного заводу на т/к «Еспресо», вересень 2019 року).

1.3. Декомунізація / дерадянізація та дерусифікація (деколонізація) різних розрядів українського ономастикону (ойконімії, урбанонімії, ергонімії, прагмонімії, а також назв державних і професійних свят та ін.) і, як один з основних наслідків цього, дедалі ширша його **українізація** (з надаванням назв, пов'язаних з українською історією, зокрема національно-визвольним рухом, географією, культурою). Це процеси, що розпочалися ще на межі 80–90-х рр. і тривали з різним ступенем інтенсивності в різні роки і в різних регіонах країни протягом усього періоду державної незалежності України, але особливо активізувалися у зв'язку з розгортанням російської військової агресії проти України.

Процеси декомунізації / дерадянізації українського ономастикону і — спочатку в основному як їхній побічний наслідок — його дерусифікації досить стрімко активізувалися після початку збройної агресії та посилення «гібридної війни» Російської Федерації проти України, зокрема, у зв'язку з тим, що держава-агресор широко експлуатувала при цьому, крім усього іншого, також ностальгійні настрої за втраченим СРСР та спогади про «нашу спільну героїчну історію» в розрахунку особливо на населення Сходу й Півдня України. Відповідно до закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» (це один з чотирьох «законів про декомунізацію», прийнятих Верховною Радою у квітні 2015 року), у країні мали відбутися масштабні перейменування. Так, у напрямі такої деідеологізації назв відбулися зміни на зразок: завод «*Ленінська кузня*» (м. Київ) — «*Кузня на Рибальському*» (тобто на Рибальському півострові); *Дніпропетровський* (тепер *Дніпровський*) *металургійний комбінат* (знято: «імені Г. І. Петровського»). Але найширше ці процеси охопили назви населених пунктів та їхніх об'єктів.

В ойконімії України на виконання «закону про декомунізацію» попередньо підлягало перейменуванню, за інформацією Українського інституту національної пам'яті, понад 900 населених пунктів. Станом на початок 2018 року було перейменовано близько 1000 їх (за свідченням директора цього інституту В. В'ятровича: див. УП, 10.02.2018) [див. також матеріал, зокрема: Майоров, Короленко, Каретніков], з них понад 30 міст, зокрема два обласні центри, — як з наданням нових назв: замість *Дніпропетровськ* — *Дніпро*, *Кіровоград* — *Кропивницький* (обласні центри), *Дзержинськ* — *Торецьк*, *Димитров* — *Мирноград*, *Іллічівськ* — *Чорноморськ*, *Котовськ* — *Подільськ*, *Красноармійськ* — *Покровськ*, *Орджонікідзе* — *Покров*, так і з відновленням історичних назв (попередніх назв самих цих населених пунктів або сіл, місцевостей, на основі яких вони виникали): *Артемівськ* — *Бахмут*, *Дніпродзержинськ* — *Кам'янське*, *Комсомольськ* (у Полтавській області) — *Горішні Плавні*, *Кузнецовськ* (у Рівненській області) — *Вараш*, *Цурюпинськ* — *Олешки*, *Червонозаводське* (у Полтавській області) — *Заводське*, *Щорс* — *Сновськ*, *Щорськ* (у Дніпропетровській області) — *Божедарівка*, *Ульяновка* (у Кіровоградській області: на честь В. І. Ульянова-Леніна) — *Благовіщенське*, *Комінтернове* (селище поблизу Маріуполя) — *Пікузи*, велика кількість сіл і селищ під назвами *Жовтнєве*, *Першотравнєве* та ін. Ці перейменування поширюються за законом також на Крим (переважно з відновленням старих кримськотатарських назв), окупований навесні 2014 року

Російською Федерацією (постанови Верховної Ради щодо перейменування в АРК мають набирати чинності з моменту повернення території під загальну юрисдикцію України), та на тимчасово не підконтрольні українській владі райони Донецької та Луганської областей⁹ : *Кіровськ* (у Луганській області) — *Голубівка*, *Красний Луч* (у Луганській області) — *Хрустальний*, *Краснодон* — *Сорокине*, *Свердловськ* — *Довжанськ*, *Стаханов* — *Кадіївка*, *Торез* — *Чистякове*, селища *Карло-Марксове* — *Софіївка*, *Тельманове* — *Бойківське*; у Криму: *Красногвардійське* — *Курман*, *Краснопереконськ* — *Яни Капу*, *Леніне* — *Єди-Кую* та ін.

Загалом, за даними Українського інституту національної пам'яті станом на червень 2016 року, найбільшу кількість населених пунктів було перейменовано в Південно-Східному регіоні: 99 у Донецькій, 97 у Харківській, 84 у Дніпропетровській, 64 в АРК, 55 в Одеській, 51 у Луганській, 48 у Херсонській, 45 у Миколаївській, по 41 у Запорізькій і Сумській областях, найменшу — в Західному регіоні: по 1 у Львівській і Чернівецькій областях, по 2 у Волинській, Закарпатській і Тернопільській, 3 у Рівненській області; у Центральному регіоні: 43 (у Полтавській), 40 (у Кіровоградській), 36 (у Київській), 34 (у Чернігівській), 24 (у Вінницькій), 23 (у Житомирській), 19 (у Черкаській), 14 (у Хмельницькій).

Про розмах і спрямованість перейменувань в урбанонімії свідчать, наприклад, такі дані з кількох великих міст України. У Києві 2014 року: вулиці *Бульварно-Кудрявська*, *Дмитра Луценка* (замість *Воровського*, *Крейсера «Аврора»*), але ось протягом 2015–2017 рр. [див. також матеріал, зокрема: *Гнатюк*, *Мельничук*; *Малес*, *Дейнека*]: площі *Дарницька*, *Либідська*, проспекти *Валерія Лобановського*, *Степана Бандери*, *Романа Шухевича*, *Воскресенський узвіз*, вулиці *Володимира Винниченка*, *Євгена Коновальця*, *Деревлянська*, *Кирилівська*, *Павла Чубинського*, *Митрополита Андрія Шептицького* та ін. (замість відповідно площ *Ленінградської*, *Дзержинського*, проспектів *Червонозоряного*, *Московського*, *Ватутіна*, вулиць *Смирнова-Ласточкина*, *Юрія Коцюбинського*, *Щорса*, *Якіра*, *Фрунзе*, *Крупської*, *Луначарського*); ще пізніше: вулиця *Кубанської України* замість *Маршала Жукова* (жовтень 2018 року). У Полтаві протягом 2015–2016 рр.: вулиці *Соборності*, *Небесної сотні*, *Січових стрільців*, *Пилипа Орлика*, *Симона Петлюри*, *Патріарха Мстислава*, *В'ячеслава Чорновола*, *Оксани Мешко*, *Олеся Гончара*, *Райси Кириченко*, *Квітки Цісик* та ін. (замість відповідно вулиць *Жовтневої*, *Леніна*, *Бакинських комісарів*, *Паризької комуни*, *Артема*, *Карла Лібкнехта*, *Куйбишева*, *Клари Цеткін*, *Енгельса*, *Рози Люксембург* та ін.). В Одесі (травень 2016 року): проспект *Небесної сотні*, вулиці *Івана Мазепи*, *Дмитра Донцова*, *Романа Шухевича*, *Митрополита Андрія Шептицького*, *Героїв Крут*, *Олени Теліги*, провулок *Вільгельма Габсбурга* (відомого також в Україні як *Василь Вишиваний*) та ін. (замість відповідно проспекту *Маршала Жукова*, вулиць *Миколи Островського*, *Фурманова*, *Галана* та ін.). Щодо кількісного виміру перейменувань, то, наприклад, у Дніпрі (на кінець 2015 року) було перейменовано понад 300 об'єктів урбанонімії; у невеликих містах: у Коно-

⁹ Якщо, наприклад, українськомовна «Вікіпедія» в назвах відповідних статей подає в таких випадках тільки новозапроваджену офіційну назву, то російськомовна «Википедия» — обидва варіанти, причому спочатку той, що ним продовжує користуватися місцева адміністрація, не визнаючи перейменування, наприклад: *Краснодон* / *Сорокино* (укр. *Сорокине*).

топі, наприклад, перейменовано понад 70 об'єктів; у Коростені — понад 60 (станом на квітень 2016 року); в Артемівську (Бахмуті) — понад 80. Загалом станом на початок 2018 року було перейменовано близько 52 тис. вулиць, площ, скверів і т. ін. об'єктів (за даними директора Українського інституту національної пам'яті В. В'ятровича: див. УП, 10.02.2018).

Точкою найбільш напруженого зіткнення думок «за» і «проти» стало питання про відзначення в урбанонімії, як і в монументальній пропаганді, особи *Степана Бандери* — цього найодіознішого діяча українського національно-визвольного руху в офіційній ідеології радянської доби й сучасної РФ, який сприймається тепер у широких колах в Україні як утілення, ключовий символ безкомпромісного боріння за українську державність. Увіковічнення пам'яті цього діяча розпочалося ще від початку 90-х років насамперед у населених пунктах Галичини (це назви вулиць у різних містах, площа і проспект у Тернополі та ін., а також пам'ятники, меморіальні дошки) і в м. Рівному з поступовим поширенням на Волинь (назва вулиці в Луцьку з 2008 року), але особливо активізувалося з 2015 року, охопивши вже весь Західний регіон і Правобережжя й просуваючись до Центру країни з виходом на Лівобережжя й навіть на Південний Схід (вулиці в Борисполі, Броварах, Сумах, з 2022 року в Дніпрі, Ізюмі). «Бандеризація» української урбанонімії стрімко активізувалася значною мірою, безперечно, на хвилі загальної національної мобілізації перед зовнішньою загрозою з боку РФ, як необхідність згуртування навколо певного військово-політичного державницького символу України, причому символу саме в сучасних вимірах (у вимірах ХХ століття), бо символіки української середньовічної козащини виявляється тут уже замало. Особливо показово це виявилось насамперед на прикладі перейменування Московського проспекту в Києві на *проспект імені Степана Бандери*. Однак, наприклад, у Полтаві в цей же період після начебто вже досягнутої згоди на рівні міської влади про надання одній з вулиць міста імені Бандери цього так і не було зроблено, а в Кременчуці замість обіцяної місцевою владою вулиці обмежилися наданням цього імені провулку. У Мукачеві новоперейменовані 2016 року вулиці Степана Бандери і Романа Шухевича наступного, 2017 року було знову перейменовано на Любомира Гузара і Андрія Шептицького. Активне громадське обговорення питання про увіковічнення в урбанонімії міста імені Бандери тривало в 2015–2016 рр. у Дніпрі, але міська влада тоді не пішла на це (хоча на карті міста з'явилися вулиці Євгена Коновальця, Дмитра Донцова, Романа Шухевича). Але вже 2022 року ім'я Степана Бандери з'явилося в міському ландшафті Дніпра, Вінниці, Ізюма. (Пор. також надання цього імені в інших розрядах сучасного українського ономастикону: «*бандеромобіль*», «*бандера-смузі*»: див. п. 1.1, «*Бандерівська*», «*Бандерівка*» — сорт ковбас: див. п. 1.3.)

Процеси дерусифікації українського ономастикону і — уже як їхній побічний наслідок — продовження його декомунізації / дерадянзації особливо активно стали розгортатися з 2022 року — після початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну. Дерусифікація ономастикону відбувається як у культурно-історичному, так і в нормативно-мовному планах.

Дерусифікація як культурно-історичне явище (у загальному руслі розгортання процесів культурно-ідеологічної деколонізації країни) — це усунення / зменшення питомої ваги назв, пов'язаних з російською культурою, історією, географією, яких, зокрема, в топонімії України з царських і радян-

ських часів налічувалася велика кількість¹⁰. Так, ще 1991 року місту *Нестеров* повернуто його стару назву *Жовква*, у листопаді 2022 року місту *Новоград-Волинський* — назву *Звягель*.

У сфері урбанонімії — наприклад, у Києві з 2016 року: замість *Московська площа* — *Деміївська площа*, *Московський проспект* — *проспект Степана Бандери*, *Московський міст* — *Північний міст*, уже немає *Московського району* (лишалася, однак, аж до осені 2022 року, *вулиця Московська*), залізнична станція «*Київ-Московський*» — тепер «*Київ-Деміївський*»; усунуто назви вулиць *Російська*, *Виборзька*, *Тверська*, площі *Новоросійська*, вулиць *Суворова*, *Кутузова*, *Пугачова*, проспекту *Космонавта Комарова* та багато ін.; у Харкові: станція метро «*Московський проспект*» — «*Турбоатом*» (за назвою заводу, жовтень 2019 року). У квітні 2016 року в Закарпатській області перейменовано всі (32!) вулиці імені *Валентини Терешкової*, оскільки вона як депутат Державної думи РФ голосувала 2014 року за анексію Криму. Станом на початок 2022 року, тобто до початку повномасштабного російського вторгнення в Україну, лишалася, однак, значна кількість назв на честь видатних діячів російської культури, науки та ін. — зокрема, в Києві: проспекти *Юрія Гагаріна*, *Володимира Маяковського*, вулиці *Пушкінська*, *Льва Толстого* (а також його імені площа й станція метро), *Академіка Курчатова*, *Михайла Ломоносова* та ін.; в Одесі, Херсоні — *Суворовський район*.

Нова й значно ширша хвиля культурно-історичної дерусифікації української урбанонімії стала розгортатися під час повномасштабної російсько-української війни з кінця лютого 2022 року¹¹. Так, у Києві станом на 18 травня 2023 року, за словами міського голови В. Кличка, вже перейменовано 314 об'єктів, назви яких пов'язані з Росією та Білоруссю: вулиці *Московська*, *Пітерська*, *Ростовська*, площа *Амурська*, бульвар *Дружби народів* (тобто народів СРСР, які [нібито] допомагали відбудовувати Київ після війни), вулиці *Пушкінська*, *Некрасовська*, *Льва Толстого*, *Тургенєвська*, *Маміна-Сибіряка*, площа *Льва Толстого*, проспект *Маяковського*, вулиці *Ломоносова*, *Мічуріна*, *Академіка Курчатова*, вулиці *Маршала Малиновського*, *Маршала Тимошенка*, *Маршала Якубовського*, площа *Героїв Великої Вітчизняної війни*, проспект *Героїв Сталінграда*, площа *Перемоги*, проспект *Перемоги*, *Брест-Литовське шосе*, проспект *Мінський*; Сквер споріднених міст на честь *дружби Києва і Москви* перейменовано на сквер *Героїв Мари-*

¹⁰ Навіть якщо не брати до уваги урбанонімів, пов'язаних з радянською історією та комуністичною ідеологією, то можна навести, наприклад, у межах одного міста — *Кривого Рогу* цілу низку назв вулиць на зразок *Карачаєвська*, *Курильська*, *Новосибірська*, *Оренбурзька*, *Урюпінська*, *Хакаська*, *Чебоксарська*, *Челябінська*, *Чуваська* і под. (див.: Д. Федоренко, м. Кривий Ріг. Портрет нації у назвах, або Сучасні проблеми української топоніміки. — ЛУ, 30.11.2000).

¹¹ За результатами опитування, проведеного в січні 2023 року фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва на всій Україні (крім територій, тимчасово не підконтрольних українській владі), більшість опитаних (близько 59%) підтримують перейменування топонімів, пов'язаних з РФ, СРСР, Російською імперією; водночас у всіх регіонах, крім Заходу, значна частина респондентів (від 20 до 28%) виявляє байдужість до цього питання. (Ще в 2020 р. перейменування топонімів видавалося дуже спірним питанням, лише на Заході переважала його підтримка; тоді йшлося тільки про декомунізацію назв.) Існує кореляція між ставленням до цього питання і мовою повсякденного спілкування респондентів: серед українськомовних 67% підтримують і лише 7% виступають проти, тоді як серед російськомовних за перейменування висловилися 38%, а 30% — проти (див.: УП, 21.01.2023).

уюля. Станції Київського метрополітену «Дружби народів» і «Площа Льва Толстого» перейменовані, за результатами голосування киян, відповідно на «Звіринецька» і «Площа Українських героїв». У Львові в межах цієї ономастичної кампанії протягом 2022 року було перейменовано близько 50 вулиць і провулків; у Дніпрі — понад 110 об'єктів: так, у центрі міста замість проспекту Пушкіна — *Лесі Українки*, замість вулиці Шмідта — *Степана Бандери*; озеро Московське — плесо *Ломівське* (від Ломівка); у Вінниці — близько 50 об'єктів; в Івано-Франківську — 25 вулиць; у Кропивницькому — понад 20 об'єктів. У Харкові та Одесі перейменовано поки що відносно невелику кількість об'єктів: так, у Харкові замість проспект *Московський*, район *Московський* — проспект *Героїв Харкова*, район *Салтівський*, замість *Белгородське шосе* — *Харківське шосе*. В Ізмаїлі: замість, зокрема, проспекту Суворова (головний проспект міста) — проспект *Незалежності*, вулиця Московська — *Захисників України*; на карті міста вже з'явилися площа *Героїв Крут*, вулиці *Симона Петлюри*, *Джохара Дудаєва* (замість відповідно площі Револуції, вулиць Суворова, Пушкінської, Тургенєва).

Щодо зміни назв, пов'язаних з особами — громадянами Росії, які свого часу перебували в опозиції до політичного режиму в СРСР, могли прийматися компромісні рішення: так, після перейменування в Івано-Франківську вулиці *Академіка Сахарова* на *Української перемоги* стали лунати протести проти цього, наслідком чого став поділ цієї вулиці на дві — одну з попередньою, а іншу з новою назвою; у Дрогобичі поряд з вулицями Некрасова, Пушкіна, Толстого, Чехова та ін. було перейменовано й вулицю *Академіка Сахарова*, але її назву передали колишній вулиці Некрасова.

У березні 2023 року Верховна Рада ухвалила закон «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімів» (підписаний Президентом України 21 квітня), який забороняє надавати географічним об'єктам в Україні назви, що звеличують, увіковічують, пропагують або символізують Росію як державу-окупанта. Згідно з законом, нові назви також не можуть символізувати визначні, пам'ятні, історичні та культурні місця РФ, її міста, дати, події, її діячів, які здійснювали військову агресію проти України та інших суверенних країн (див.: ГУ, 27.04.2023).

У сфері ергонімії відбувається, зокрема, усунення означень *російський*, *московський*. Зокрема, у назвах культурних закладів — зі зняттям означення *російський*: *Київський музей російського образотворчого мистецтва* — *Київська картинна галерея* (після 2014 року — відновлення попередньої назви), *Національний академічний драматичний театр імені Лесі Українки*, м. Київ (знято: «російської драми»), *Дніпровський академічний театр драми та комедії* (знято: «російської драми імені М. Горького»), *Одеський обласний академічний драматичний театр*, *Харківський академічний драматичний театр* (знято «російський», а пізніше — не з першого разу, наприкінці грудня 2022 року, — «імені О. С. Пушкіна»), *Миколаївський академічний драматичний театр*; пор. також заміну назви *Київський музей Олександра Пушкіна* на *Музей побуту Києва першої половини XIX століття*. Розпочалося знімання означень «імені ... [того чи іншого діяча російської історії, культури, літератури, науки та ін.]» у назвах різних закладів, установ, організацій (так, як було подано, зокрема, на інтернет-сайті «Читомо» 01.08.2022, станом на цей час у назвах бібліотек України співвідношення прізвищ укра-

їнських і російських письменників було 69 до 77 — див.: О. Бойко. — <https://chytomo.com/kh-iuston> (дата звернення: 01.10.2022).

У лютому 2023 року — на четвертому десятку державної незалежності України й через рік після початку повномасштабної російсько-української війни — АТ «Укрзалізниця» оголосила про розгортання програми «Залізна українізація», розрахованої на три роки — з 2023 по 2025 (див. інформацію про це, наприклад: УП, 21.02.2023). За цей час у декілька етапів планується українізувати все, що досі пов'язувало українську залізничну галузь з країною-агресором: назви регіональних філій, позначки кілометражу, сигнальні позначки, радянські барельєфи, назви станцій тощо. Уже перенесено нульовий кілометр українських залізниць з Москви до Києва — на Центральний залізничний вокзал. Оголошено конкурс на нові назви для *Південно-Західної* та *Південної залізниць*, точкою відліку для найменування яких свого часу був, як неважко здогадатися, «погляд» з Росії, а не з України.

У назвах продуктів харчування українські виробники м'ясо-молочної та ін. продукції запровадили такі, наприклад, перейменування (станом на кінець 2022 року не всі з таких назв пройшли офіційну реєстрацію): замість сорту ковбас «*Московська*» в різних виробників країни — «*Столична*» (сирокопчена) і «*Чернігівська*» (напівкопчена), «*Бандерівська*», розм. «*Бандерівка*» (у Галичині ще з 2014 року), «*Антимосковська*», замість сиру сорту «*Російський*» — «*Сметанковий*», «*Антиросійський*», замість соусу «*Краснодарський*» — «*Український*», замість пива марки «*Жигулівське*» — «*Віденське*», замість хліба сорту «*Білоруський*» — «*Отаманський*». З'явилися хлібні, м'ясні вироби, дитячі іграшки, графічні казкові персонажі з назвами, похідними від назв видів зброї, що їх українська армія успішно застосовувала проти російських окупантів: «*Джавелін*», «*Джавелінка*», «*Байрактарчик*», «*Стінгер*», вироби з назвами у вигляді закликів: «*Слава Україні!*», «*Смерть ворогам!*»¹².

Певні зміни відбулися в цей час у назвах державних і професійних свят України: замість *День Перемоги* — *День перемоги над нацизмом у Другій світовій війні* (з 2016 року); перенесено на інші дати, які б не збігалися з російськими і мали відповідний зв'язок з відповідними датами в українській історії, відзначання *Дня Військово-Морських Сил України* (з 2015 року), *Дня прикордонника* (з 2018 року). З 2021 року на законодавчому рівні встановлено пам'ятну дату вже безпосередньо антиросійського спрямування — *День вшанування пам'яті дітей, які загинули внаслідок агресії Російської Федерації проти України* (відзначається 4 червня).

У заголовках публікацій друкованих ЗМІ в ці роки відбувається зменшення питомої ваги образних зворотів, цитат і т. ін. з російською культурно-мовною основою (див., зокрема, у номерах газети «Україна молода»,

¹² Водночас уже на початку 2023 року стали луhati протести проти комерційної експлуатації такого номінативного тренду («комерціалізації теми війни», «спекуляції на війні»), а саме це явище охрестили як «*байрактарицину*» — з критикою таких назв сортів насіння, як «Насіння Перемоги», кабачки «Привид Києва» (під такою назвою навесні 2022 року у ЗМІ з'явився узагальнений образ українського військового льотчика, який героїчно захищав небо над столицею України), редиска «Азовсталь», назв на зразок булка «Бандерівська», ковбаса «Чорнобайвська» (замість «Московська»), «Залужному смачно тут» (меню в мережі закладів громадського харчування «Пузата хата») і под. У Верховній Раді в березні 2023 року було зареєстровано законопроект, який накладає заборону на використання військово-патріотичних символів, пов'язаних з цією війною, в товарних знаках, у рекламі.

яка досить охоче практикувала заголовки такого роду, наприклад: «Краще менше, та краще», «Рік волі не бачити», «Студентка, комсомолка і... ніякого інтиму»).

Дерусифікація ономастикону як нормативно-мовне явище — це усунення з нього лексичних, фонетичних, морфологічних і словотвірних слідів російської мови (виявляється звичайно в ойконімії та урбанонімії). Наприклад, у назвах міст: замість *Ровно* — *Рівне* (один з перших прикладів цього явища — ще в червні 1992 року), порт *Южний* — *Південний* (квітень 2019 року); у назвах міських об'єктів — наприклад, у Києві (2018 рік): вулиця *Лагерна* — *Табірна*, провулок *Овражний* — *Яровий*, вулиця *Огуречна* — *Огіркова*, провулок *Інсилантієвський* — *Інсилантійський* та ін. (В «Українських правописах» 1990 і 1993 рр. було запроваджено написання міста *Сіверськ* замість офіційно прийнятої нині *Северодонецьк*, але для повноправної реалізації такого кроку має бути, як відомо, відповідна ухвала Верховної Ради.)

Проте лишається ще багато назв населених пунктів і ще більше урбанонімів з виразними ознаками російської мови, наприклад: міста *Первомайськ*, *Северодонецьк*, *Южноукраїнськ*, *Южне*, селище міського типу *Стенногірськ* (Запорізька область), села з назвами *Майське*, *Первомайське*, *Приют*, *Удобне*, особливо в Криму (унаслідок серії перейменувань після виселення 1944 року кримських татар) і на Донбасі: *Армянськ*, *Краснопереконськ*, *Ізобільне*, *Ізмурдне*, *Лучисте*, *Опитне*, *Побєда*, *Серноводське*, *Трьохізбенка*, *Уютне*, *Хрустальне* та ін.; вулиці *Опитна*, *Уютна* (Полтава) та ін.

З іншого ж боку, в певному сегменті мововжитку дедалі ширше виявляється тенденція до якомога повнішого збереження звукового образу російських особових імен та прізвищ (ознак їхньої «російськості»), особливо щодо осіб з державного керівництва РФ: *Владімір Путін*, *Дмитрій Медведєв* та ін. Шляхом такої «русифікації» не тільки увиразнюється той загалом незаперечний факт, що росіяни — це такі ж представники іншого народу, як, скажімо, німці чи поляки (з їхніми іменами), а й ще більше підкреслюється момент їхньої «чужорідності» як в українській дійсності, так, відповідно, і в українській мові.

1.4. Мовний образ Росії (з погляду її ставлення до України та дій проти неї). Оскільки ідея української державності, як загалом розуміють усі, реалізується далеко не останньою мірою у протиставленні до ідеї (велико) російської державності й навіть усупереч їй, усупереч конкретним намаганням з боку РФ знову підпорядкувати Україну своїм державним інтересам, образ *Росії* в мововжитку нової України посідає на тлі інших держав (насамперед, зрозуміло, сусідніх) особливе місце — це не тільки більша частотність функціонування назв, пов'язаних з нею, та більша їхня кількість, а й часто набуття ними виразних конотацій негативного характеру — несхвальності, іронії, зневажливості. Названа тенденція простежувалася протягом усього періоду незалежності від початку 90-х років передусім у межах українського національно-державницького дискурсу (неофіційного), але поширилася також уже і в прагматиці українського офіційного дискурсу, що особливо помітно увиразнилося від початку агресії РФ проти України навесні 2014 року.

Так, з весни 2014 року на додаток до досить частотних від початку 90-х років несхвально-іронічних (зовні ніби евфемістичних) перифразів на позначення Росії на зразок (*наш*) *північний* / *північно-східний* / *східний сусід* (*наша північна сусідка* і под.), *сусідня* (*північна*) *державка* прийшли вже відверто негативні — з членами словотвірних гнізд *імпер-* (*імперія*, *імперський*,

неоімперський та ін.), колон- (колонізатор та ін.), окуп- (окупація, окупаційний, окупант та ін.; актуалізувалося гніздо деокупація: України, Донбасу, Криму та ін.), а особливо — *агрес-* (див. у п. 1.1 характерні для цього періоду слововживання на зразок *агресія Росії проти України, держава(країна)-агресор* — щодо РФ). У межах першого з цих гнізд функціонує з широкою лексичною сполучуваністю означення *імперський* (*нація, політика, сили, комплекс, мислення, свідомість, стереотипи, амбіції, міф, домагання, ностальгія* та ін.; *імперський синдром* — пропагування великодержавницьких ідей в офіційному дискурсі РФ і гордість «за велику Росію» в значній частині її населення, яка явно переважає в свідомості цих людей прагнення нормального якісного життя); з утворенням іменників *імперськість* (*свідомості, мислення* та ін.) та *імперство*, а також *імперець*, перев. мн. (*російські імперці*): «Росіяни хворі на імперство, імперство так і пре з них»¹³.

У межах ономастичної та відономастичної лексики це насамперед різка активізація в політизованих контекстах синекдохічних образів *Москви* і *Кремля* — у значенні офіційної Росії з її великодержавною політикою — та їхніх похідних (особливо прикметника *московський* у значенні «російський»)¹⁴: *московська влада, агресія, церква; московська брехня* (про російську пропаганду); «“Свято це є і буде, але ми більше не станемо відзначати його за *московським сценарієм*”, — сказав Порошенко» [про День Перемоги 9 травня] (УМ, 01.05.2017, с. 1); *промосковські банди* — про бойовиків Донбасу (з виступу Президента України П. Порошенка 28 липня 2016 року на Володимирській гірці в Києві); після 24 лютого 2022 року: *московські нацисти / фашисти; московська орда* («Бандитське, нічим не спровоковане вторгнення *московської орди* в мою Вітчизну 24 лютого 2022 року принесло величезні демографічні втрати та руйнування»: Юрій Щербак, письменник. — Сл. Пр., 04.05.2023); «Наш Ірпінь звільнено від *московської нечисті*» (О. Маркушин, міський голова Ірпеня — див.: УП, 28.03.2022); *кремлівський режим, прокремлівські бойовики, в'язні (бранці) Кремля, кремлівські бранці* (одн. *бранець* / жін. *бранка*) — про політичних ув'язнених у РФ і про ув'язнених там за політичними мотивами громадян з інших країн, у тому числі з України, та українських військовополонених.

Ще частотнішим у ці роки стало вживання означення *московський* щодо Російської православної церкви, а також її філії в Україні Української пра-

¹³ Пор. аналогічні випадки слововживання та словотворення у застосуванні до Росії в опозиційних білоруських ЗМІ 1990 — початку 2000-х років [Mieczkowska : 174, 184]. Означення *імперський* з негативними конотаціями щодо сучасної РФ активізувалося в 90-х роках в ужитку ліберальних кіл і в самій російській мові (див., наприклад: ТСРЯ, 265) [див., з іншого боку, критичну оцінку цього явища: Дуличенко : 181–197].

¹⁴ В офіційному дискурсі та в офіційних і націоналістичних ЗМІ Російської Федерації в цей же час стали оперувати з такою самою прагматичною настановою означенням *київський*, але не в значенні «(загально)український» (як *московський* в Україні у значенні «російський»), а з протиставленням офіційної української влади (ніби «незаконної» — «хунти», що прийшла внаслідок повалення «законного» Президента) В. Януковича), яку, мовляв, підтримує далеко не вся Україна, і окупованих Росією регіонів (Криму, Донбасу та ін.): *київські влади, київський режим, киевская хунта* (це можна було почути і в офіційних виступах найвищих посадових осіб РФ — президента В. Путіна, керівництва Державної думи, міністра закордонних справ), а також означенням *майданний*: *майданніе власти*, характеристикою *путчисты* (з наголошуванням на тому, що Президента України В. Януковича було усунуто від влади нібито внаслідок «путчу»).

вославної церкви (Московський патріархат): *московські попи*; «Попи *московського патріархату* допомагають російським окупантам в Україні» (Е, 27.04.2022, с. 1). Після надання Українській православній церкві автокефалії (під назвою Православна церква України) патріарх Філарет у своєму виступі у Верховній Раді висловився так: «*Москви* в Україні не буде, не буде *московського духу*» (УП, 23.11. 2018).

Після 24 лютого 2022 року відбулася різка активізація в ужитку слова *москаль* — не останньою мірою, безперечно, як дзеркальна реакція українського суспільства на активізацію в публічному мовному просторі Росії у цей же період давньої російської зверхньо-поблажливої, а тепер відверто пейоративної назви українців *хохол*¹⁵ — та його експресивних похідних *москалюга*, *москаляка*, а також застарілих одиниць *московит*, рідко *москвин*: *атаки* (злочини та ін.) *московитів*, «<...> надходили повідомлення про час штурму України та чисельність військ *московитів*, котрі будуть нападати на Київ» (М. Заверуха. — Е, 27.04.2022, с. 3), «Самі того не бажаючи, *москoвити* погіршили своє становище в бік тотальної поразки та ліквідації рф як держави» (УМ, 08.03.2023, с. 2). З'явилися збірні іменники зі зневажливим звучанням *москвота* і *москолота* (*Москва* + *сволота*?).

Від 2014 року, а особливо з 2022 року почастишало в ужитку також гніздо *кацап* (зневажл.) — на позначення росіян саме з Росії (це слово значно частіше, ніж *москаль*, здавна вживається в розмовному мовленні населення колишньої підросійської України, особливо Лівобережжя, але до цього часу активізації його функціонування не спостерігалось — очевидно, насамперед тому, що воно мало суто етнічну, а не етнічно-державну «прив'язаність» і вживається на позначення й тих етнічних росіян, що живуть в Україні — давніх переселенців з Росії, що й тепер живуть компактно селами, та недавніх прибульців з Росії, що помітно вирізняються на тлі «українських» росіян): «Цікаво, що нова ракетна атака була організована *кацапами* у день чергової річниці підписання Будапештського меморандуму», «Після визволення від *кацапів* херсонці були на сьомому небі» (УМ, 07.12.2022, с. 2, 5), «*кацапські* пропагандисти», «збили *кацапський* дрон», «Ще один *кацапський* танк захопили *партизани*», підсил. зневажл. *кацапура*, збірн. «*кацапня* драпає» і под. На позначення Росії, крім уже досить усталених зневажливих назв *Кацапщина*, *Кацапія*, стали вживати також *Кацапстан* (див. нижче).

Почастишало вживання і творення синонімічних власних назв та апелятивних перифразів щодо сучасної Росії з конотаціями негативного плану — від стримано-нешанобливої (*Московія* — відновлення в ужитку цієї старої назви; так, Рівненська і Львівська обласні ради в грудні 2021 року звернулися до Президента України та до Верховної Ради з клопотанням відновити історичну справедливість і надалі використовувати в офіційному вжитку назву *Московія* замість Росія і РФ; *РФія*, *Ерэфія*: від аббревіатури *РФ* — *Російська*

¹⁵ Див. про функціонування екзоетнонімів *хохол* і *москаль* у мововжитку як Росії, так і України ще до початку російсько-української війни, зокрема: [Тараненко 2010 : 73–76]. Після утворення України як самостійної держави функціонування *хохли* у слововжитку РФ стало поширюватися також на населення України загалом (не тільки етнічних українців). В офіційні новосформованих 2014 року квазіреспублік «ДНР» і «ЛНР» це слово також застосовують на позначення населення України (у тому числі її збройних формувань), але вже без окупованих Росією регіонів, хоча в етнічному складі цих «республік» значну (до війни з її масовими переселеннями — навіть переважну) кількість становлять саме етнічні українці.

Федерація) до відверто зневажливої, глузливої (Кацапія, Зомбіленд, Свинособакія: див. про утворення свинособака в п. 1.1):

– *Раша* (від англ. *Russia* [у вимові: *Рáше*]) і ще зневажливіша суфіксальна форма *Рашка*; з римованим утворенням *Раша-параша*, з каламбурами *паРаша*, *Терораша* — *терор* + *Раша* (слово *Раша* спочатку стали вживати в самій Росії, наприклад: «*Наша Раша*», офіційна назва «Наша Russia», — популярна гумористична програма на російському телебаченні, «*Раша тудей*», офіційна назва «Russia Today», — російська державна багатомовна телекомпанія, зорієнтована на закордонну аудиторію; назви *Раша*, *Рашка* вживають у Росії насамперед у тих колах, які несхвально ставляться до нинішнього офіційного курсу держави). З похідними: *Рашкостан* та ін. (див. нижче), *рашкán* (перев. у мн.: *рашкани*), тобто росіянин. Частотним у загальному вжитку стало гніздо *рашизм* (див. вище п. 1.1);

– *Мокшанія* (*Мокшандія*), тобто країна мокші (буквально — одного з фіно-угорських народів у російському Поволжі: «У Росії не дуже люблять згадувати, що предки росіян — мокша — разом з ханом Батием видиралися на стіни Києва і спустошили Європу»: О. Палій. — Укрінформ, 15.06.2020), з *мокшанським народом*, або *мокшею*, *мокшанами* / *мокшанцями*. Наявність потужного угро-фінського культурно-мовного впливу на формування російської культури та мови підкреслюється при цьому з огляду на тодішню цивілізаційну відсталість цих етносів порівняно зі слов'янами і на те, що російська мова, таким чином, — це не тільки не «справжня» руська, а навіть не справжня слов'янська мова [див. докладніше обговорення цього питання, наприклад: Тараненко 2009 : 64–66]. На позначення Росії стали вживати також обставини місця (метонімічна модель «місцеперебування суб'єкта — сам суб'єкт») «*на мокшанських (московських, своїх) болотах*» або просто «*на болотах*» — як принизливе підкреслення відповідних географічних особливостей Центральної Росії: «*На болотах істерика через вибухи в Криму*», «*На болотах починається паніка у пропагандистів*», «— Дивіться: нам від них нічого не потрібно, хай вони відстануть від нас, хай відійдуть *на свої болота* і квакають своєю російською мовою» (О. Данілов, секретар Ради національної безпеки і оборони, в ефірі одного політичного ток-шоу: 1+1, «Телевізійна служба новин», 21.10.2022), «— <...> “Чіткий сигнал *на болота* — вас ніхто не боїться!” — наголосив Дмитро Кулеба [міністр закордонних справ. — О. Т.]» (УП, 20.02.2023);

– *Мордор* (від назви країни з вигаданого світу Середземномор'я у творі Дж. Р. Р. Толкіна «Володар перснів», де зосереджені головні сили темряви і зла) з народом *мордорці*, *мордоряни* (див. матеріал також, наприклад: Лукаш : 246), також з перифразом *територія зла*. На сучасну РФ стали поширювати також відому характеристику колишнього СРСР як «*імперії зла*» (з відомого виступу 1983 року президента США Р. Рейгана: *Evil empire*): «Хто приборкає “імперію зла”?»;

– низка утворень з компонентом *-стан*, покликаним, очевидно, увиразнювати «азіатськість» Росії (пор. назви ряду країн Азії саме з таким оформленням): *Рашкостан* (*Рашистан*, *Рааштан*), *Кацапстан*, *Оркостан*, тобто країна орків (див. вище п. 1.1), *Ватостан*, тобто країна «вати» (див. п. 1.1); пор. також *Лукастан* — про сучасну Білорусь на чолі з її президентом О. Лукашенком (на прізвисько «Лука»), яка виступила союзницею РФ у її війні проти України з 2022 року;

– «з(3)апоребрик» — від «поребрик» (у російській вимові) / «поре́брик» (в українізованій графічній формі) / «поребрик», «поребрик» (в тій чи іншій українізованій формі) у значенні державного кордону України з РФ (наприклад: «там, за “поребриком”», тобто в Росії, «із-за “поребрика”»): «приналежність Криму до Запоребрика», «це так люблять і в Запоребрику» (24 к., «Весті Кремля», 22.12.2021: ведучий програми), «<...> і згадаємо наш улюблений “Запоребрик” [з українською вимовою. — О. Т.] — зокрема, як готують рейтинг Володимиру Путіну» (Еспр., «Скандали тижня», 01.06.2019: ведуча програми)¹⁶.

З-поміж частотних від 2014 року зворотів з назвою *Росія* можна навести, зокрема, *путінська Росія* (пор. аналогічно в позначеннях інших держав з авторитарним / тоталітарним політичним режимом: *гітлерівська Німеччина*, *сталінський СРСР*, *лукашенківська Білорусь* і под.). Як зневажливі синоніми до етноніма *росіяни* стали поширюватися назви *росіяниці*, *кремляни* (зокрема, в публіцистично-сатиричних програмах на 24 к. «Весті Кремля», «Весті.ua»), з російської мови — збірний іменник *русня*, який уживається на пострадянському просторі («інфікований *руснею* Донбас»: І. Гулик. — ВЗ, 29.08.2019, с. 2; «Подивіться на кадри аеророзвідки, де наші б'ють *русню*»: Христина Соловій, співачка. — ГПУ, 07.07.2022, с. 2); з утворенням похідних прикметників: від *росіяни* і *росіяниці* — *росіяньський* (замість *російський*): *росіяньська влада*, *росіяньське МЗС*, *по-росіяньски* (24 к., «Весті Кремля», 27.06.2021), від *русня* — *руснявий*.

Оскільки в свідомому вживанні росіянами прийменникової конструкції «на Україні» вбачають один з виявів їхнього неприязного ставлення до України — не як до держави (у цьому значенні в самій Україні ще від початку 90-х років запанувала конструкція *в Україні*), а по-старому як до краю, регіону, таке ж неприязно-іронічне ставлення з 2014 року після початку збройної агресії РФ проти України стало дзеркально виявлятися щодо самої Росії — у запровадженні конструкції *на Росії* (у такому вживанні вже немає ніякого семантичного моменту, лише відповідна конотація). Це стало практикуватися спочатку в українських електронних і друкованих ЗМІ, в інтернет-ресурсах українських користувачів (як українсько-, так і російськомовних): «Вживаємо словосполучення “на Росії” замість “у Росії”». Як привчити росіян поважати незалежність України» — заголовок публікації (ГПУ, 21.03.2014); «Їх розшукують і на Росії, і в Україні», «На Росії жінка в'їхала у натовп пішоходів» (Еспр., програма кримінальної хроніки «Вартові Еспресо», 24.02.2017); *на Росії* (УМ, 07.12.2022, с. 2); така конструкція стала привертати до себе увагу на 24 к. (зокрема, в сатирично-публіцистичній програмі «Весті Кремля», з 2017 року), на 5 к., на т/к «Прямий». Ось повідомлення на р/с «Європа Плюс Київ», березень 2014 року: «Мы решили использовать словосочетание “на России” в отношении Российской Федерации <...> Это правило будет действовать до того дня, пока действующий президент России не сложит

¹⁶ Це значення утворене від *поребрик* у значенні «бордюр». У цьому останньому значенні слово було почуто в російському мовленні бойовиків, що захоплювали навесні 2014 року населені пункти Донбасу, на підставі чого українські журналісти, блогери зробили висновок про прибуття цих людей з Росії, у певних регіонах якої, зокрема в Санкт-Петербурзі, звичайно саме так називають бордюр (узуальним значенням цього слова в українській мові є «архітектурний орнамент у вигляді ряду цеглин, укладених під кутом до зовнішньої поверхні стіни» — звичайно в професійному слововжитку).

свої повномочия или не признает Украину независимой территорией». В інтернет-ресурсах: «Оскільки сусідня держава вперто використовує словосполучення “на Україні”, Держ.рф теж писатиме “*на Росії*” замість “в Росії”», «Закликаємо усі ЗМІ підтримати нашу акцію» (Держ.рф, грудень 2015 року); «Хай *на Росії* співають: СБУ просять не пускати в Україну російських співаків Сюткіна і Серова» (УП, 16.01.2020); конструкцію *на Росії* використовують в українському сегменті «Вікіпедії» (наприклад, стаття «Ксенофобія *на Росії*»), у різних повідомленнях, коментарях в українському сегменті соціальної інтернет-мережі Facebook. Нерідко таку конструкцію можна вже почути у виступах різних представників державного керівництва України. З прийменником «на» стали вживати також різні оцінно знижені синоніми й перифрази на позначення Росії і назви окремих суб’єктів РФ (насамперед тих, керівники яких з 2014 року зайняли відверто ворожу позицію щодо України): *на Російській імперії* (24 к., «Весті Кремля», 21.05.2021: ведучий), «*На Рашці* незабаром знову відзначатимуть ще одну перемогу — на цей раз над коронавірусом» (т/к Прямий, сатирично-публіцистична програма «Міністерство Правди», 14.06.2020: ведучий), *на Чечні* (24 к., «Весті Кремля», 2020–2022 рр.), *на Кузбасі* (24 к., «Тіпичний рускій мір», 27.07.2021: ведучий; на телеекрані в цей час — напис з новин у самій РФ «в Кузбассе»).

Дата надходження до редакції: 29.05.2023

Дата надходження після доопрацювання: 08.06.2023

Дата затвердження редакцією: 13.06.2023

Received: 29.05.2023

Received in revised form: 08.06.2023

Accepted: 13.06.2023

(Закінчення статті див. у наступному номері журналу)